

○ znakové řeči a tichu

Znaková řeč
napomáhala tichu
vnějšímu.
Ticho vnitřní jí
zabezpečeno nebylo.

S Radkou Těšínskou Lomičkovou rozmlouvá Milan Pech

O rozhovor jsem požádal dr. Radku Těšínskou Lomičkovou, která v letošním roce obdržela Bolzanovu cenu – prestižní ocenění Univerzity Karlovy, které se uděluje studentům za mimořádně objevné práce s širokým interdisciplinárním přesahem:

Radko, Vaše disertace má název „Znaková řeč v cisterciáckých a benediktinských kláštirech ve středověku“. Mohla byste stručně vysvětlit, co byla a k čemu sloužila ona „znaková řeč“?

Znaková řeč sloužila řeholníkům a řeholnicím jako dorozumívací prostředek v místech a časech, v nichž byl v kláštře zakázán hovor. Nepředstavujte si to ale tak, že prostě obešli jedno z přísných nařízení. Znaková řeč nebyla náhradou komunikace, sloužila jen ke sdělení těch nejdůležitějších zpráv, navíc velmi jednoduchých. Například při liturgii. Při modlitbě hodin nebo při bohoslužbě bylo možné spolubratrovi naznačit, když zapomněl zpívat, „říci“ mu stránku, požádat o přinesení zapomenuté věci apod. A to vše za prostého ticha, jen pomocí pár znaků.

Nebyla znaková řeč v principu porušováním pravidel silencia, když se vlastně jednalo o alternativní způsob komunikace? Smyslem ticha v kláštirech přece nebylo ticho samotné, ale regulace mluvení, protože jazyk byl pokládán za pramen různých nepravostí.

Částečně. Již středověcí cisterciáci si kladli stejnou otázku a neshodli se zcela v odpovědi. Pokud se znaková řeč přehoupla z jednoduchých krátkých zpráv, navíc jen těch nezbytně nutných, do hovoru, tak samozřejmě silencium rušila. Tomu se snažili opatí a jiní hodnostáři předcházet. Na druhou stranu ale znaková řeč přeci jen neskýtala tolik možností zhřešit pomocí jazyka – např. pomluvy nebo vzdorování jdou ve znacích těžkopádně. Je tu ale ještě jeden důležitý aspekt: zatím hovoříme o tichu vnějším. To díky znakové řeči bezesporu panovalo. Je tu ale i ticho vnitřní, ticho každého člověka, které je při znakování narušováno stejně jako při hovoru.

Na základě čeho mniši odvozovali jednotlivé znaky?

Znaky byly co nejjednodušší, aby se dobře zapamatovaly. Většina z nich by hercům pantomimy přišla jednoduchá, řada z nich vycházela z vlastností konkrétních slov, z tvarů či jiných charakteristických vlastností. Postupem doby přibývala slova, která vznikala spojením více znaků, např. pro naznačení včely bylo potřeba spojit znaky „pták“ a „sladký“.

Užívají řeholní řády znakovou řeč i dnes?

Děje se tak jen v malém množství klášterů, a to trapistických. Trapisté, resp. řád cisterciáků přísné observance, převzali při svém vzniku znaky do svých nařízení a minimálně do 2. vatikánského koncilu je užívali. Dnes je to výjimečné, řada řeholníků si je však stále pamatuje a povědomí o základních znacích panuje stále. Novicové se je už ale neučí. Znají jen to, co pochytili v každodenním životě od starších. Já jsem měla obrovské štěstí a díky několika milým lidem jsem se seznámila s trapistkami ze švýcarského kláštera La Fille-Dieu u Fribourgu. Převorka s. Marie-Jeanne si znaky pamatuje velmi dobře, sama je coby novicmistyně mnohokrát učila. Starší sestry se jimi stále snaží komunikovat. Jsem jim vděčná, že mě nechaly nahlédnout

do svého soukromí. Takové přijetí nečeká v každém klášteře – a je to pochopitelné. O to víc si jejich ochoty vážím. Sestry částečně používají znaky i v komunikaci s českými dobrovolnicemi, které do tohoto kláštera mohou jezdit na několikaměsíční (často oboustrannou) výpomoc.

(foto: Opatství Nový Dvůr)

Prostudovala jste množství katalogů znakové řeči různých řeholních řádů. Naučila jste se některý z těchto znakových systémů a pomohlo Vám to při výzkumu samotném?

Naučila jsem se právě trapistické znaky v La Fille-Dieu podle poslední úpravy z 1. poloviny 20. století. Jelikož je ale v řádech dlouhá kontinuita, zas tolik se od středověkých neliší. Mění se druhy slov, mění se tu a tam znak, ale základem jsou pořád nejstarší známé clunyské katalogy z 11. století. Ty se staly základem katalogů cisterciáckých. A později sloužily jako inspirační zdroj pro oba tyto řády. I vzhledem k tomu, že řada znaků vychází z charakteristických vlastností daného slova, tu není moc možností pro ztvárnění. Odlišností je samozřejmě mnoho, to nechci zlehčovat, ale princip tvoření i užívání znaků zůstává stále stejný. Právě tyto odlišnosti jsou ovšem pro historiky zajímavým zdrojem informací.

Pokud si vzpomínám, v roce 2009/2010 jste prošla kurzem znakového jazyka pro neslyšící. Můžeme znakovou řeč mnichů považovat za předchůdce dnešního znakového jazyka neslyšících?

To je pravda, chtěla jsem pochopit, jak tento jazyk funguje. Jen mi dovozte malé vysvětlení. Úmyslně používám v celé práci termín znaková řeč, kdežto pokud se bavíme o neslyšících, je nutné hovořit o znakovém jazyce. Znakový jazyk neslyšících je svébytný, nezávislý na češtině nebo jakémkoliv jiném mluveném jazyce. Má svoji syntax, několikvrstevný způsob sdělení, je zajímavé sledovat, jak funguje. Kdežto mnišské znaky jsou zcela závislé na mluveném jazyce, vycházejí z něho, je to doplňkový prostředek slyšících, jejichž mateřským jazykem je mluvený jazyk. Oba systémy jsou proto těžko srovnatelné. Spojitost není v konkrétních znacích, ale v historii. Dějiny obou systémů se totiž protnuly v raném novověku, kdy máme zprávy ze španělských benediktinských klášterů, v nichž byla vychovávána a vzdělávána řada neslyšících dětí ze šlechtických rodin. V tamní kronice se píše, že mniši k výuce a vůbec k dorozumívání používali své klášterní znaky a děti zas vycházely z domácích znaků, které si přinesly z vlastních rodin. Nakolik se oba systémy nějak více ovlivnily, je ale asi nemožné říci. Pokud si jsou nějaké znaky podobné, jsou to takové, které vycházejí z logiky označovaného. Mnišské znaky tu rozhodně nemusejí být zdrojem.

Pomohl Vám při psaní disertační práce fakt, že Vaše postgraduální studium proběhlo v rámci Katolické teologické fakulty?

To je zajímavá otázka, ale myslím, že to na práci nemělo žádný vliv. Jsem ale ráda, že jsem mohla psát práci v rámci oboru Církevní a obecné dějiny. Církevní dějiny považuji za velmi důležité pro každou teologickou fakultu, vždyť mnohé z minulosti ovlivňuje i současné konání a je dobré to umět poznat, pojmenovat, ptát se, polemizovat, pracovat s prameny apod.

Pokračujete v současnosti ve výzkumu znakové řeči cisterciáckých a benediktinských mnichů, nebo soustředíte svou pozornost jiným směrem?

Ne, snažím se upravit disertační práci, aby byla přístupná a srozumitelná jakémukoliv zájemci. A dokud to neudělám, nechtěla bych se pouštět do jiných témat. V rámci toho samozřejmě ještě zpřesňuji některé věci a doplňuji nové informace. Ještě dlouho budu se znaky žít, je to zajímavé téma a nebude lehké je opustit.